

dr hab. Jerzy Potoczny, prof. PWSZ w Sanoku

PWSZ w Sanoku

TEATRY WŁOŚCIAŃSKIE W GALICJI AUTONOMICZNEJ – GENEZA POWSTANIA, DZIAŁALNOŚĆ I ZNACZENIE SPOŁECZNO-KULTUROWE

PEASANT THEATERS IN AUTONOMUS GALICIA – GENESIS, ACTIVITY AND SOCIO-CUTURAL MEANING

Streszczenie

W niniejszym artykule ukazano problematykę rozwoju amatorskiego, włościańskiego ruchu teatralnego w Galicji doby autonomicznej (1867–1918). Ruch ten w wyniku złagodzenia cenzury i ograniczeń administracyjnych przyczynił się w znacznym stopniu, szczególnie pod koniec XIX stulecia do rozwoju oświaty i kultury w środowiskach plebejskich społeczeństwa galicyjskiego. Na uwagę szczególną zasługuje działalność Związku Teatrów i Chórów Włościańskich pod przewodnictwem Zygmunta Gargasa, który kształtował nie tylko kulturę umysłową ludu, ale przede wszystkim gusty i upodobania teatralne mieszkańców wsi galicyjskiej. Było to zjawisko, które samo przez się świadczyło o nieodwołalnej potrzebie tej instytucji na wsi, kształcącej wrodzoną muzykalność ludu przez organizowanie chórów i teatrów włościańskich.

Słowa kluczowe: teatr ludowy, towarzystwa kulturalno-oświatowe w Galicji, Związek Teatrów i Chórów Włościańskich, amatorski ruch teatralny

Abstract

This article shows the development of the amateur, folk theater movement in Galicia during the autonomous period (1867-1918). As a result of the easing of censorship and administrative restrictions, this movement, especially at the end of the 19th century, contributed significantly to the development of education and culture in the plebeian communities of Galician society. Special attention deserves the work of the Association of Theaters and Choirs under the leadership of Zygmunt Gargas, which shaped not only the intellectual culture of the people, but also the theatrical tastes of the Galician people. This was a phenomenon which, by itself, was a testimony to the irrevocable need of this institution in the country, educating the innate musicality of the people by organizing the folk choirs and theaters.

Key words: folk theater, cultural and educational societies in Galicia, Association of Folk Theaters and Choirs, amateur theater activity

Spółeczny ruch kulturalno-oświatowy w Galicji autonomicznej

Pod koniec XIX w. w Galicji autonomicznej znacznie zmniejszył się odsetek analfabetów. Doniosłą rolę w tym względzie spełniła nie tylko szkoła ludowa, ale przede wszystkim przemyślana i celowa działalność już funkcjonujących i licznie powstających w różnych częściach kraju organizacji społecznych, politycznych, związkowych, gospodarczych i oświatowych. Już w latach sześćdziesiątych we Lwowie, Krakowie, a także w mniejszych ośrodkach Towarzystwo Oświaty Ludowej wydawało książki i broszury popularne dla chłopów oraz organizowało dla nich czytelnice ludowe. Podobną działalność prowadziło Krakowskie Towarzystwo Przyjaciół Oświaty, które głównie skupiało swą pracę kulturalno-oświatową wokół wydawania dla ludu popularnych książek, broszur i prasy. Wyraźne ożywienie społecznej działalności wśród szerokich warstw plebejskich nastąpiło w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX stulecia¹. W 1875 r. rozpoczął działalność oświatową i polityczną organizator ruchu ludowego na wsi ks. Stanisław Stojałowski, założyciel Towarzystwa Ludowego Pracy i Oświaty oraz pisma dla chłopów „Wieniec” i „Pszczółkę”, w którym zamieszczał artykuły o problematyce religijnej, oświatowej, politycznej, gospodarczej, informujące czytelnika o sprawach krajowych i zagranicznych. Organizował zjazdy i wiece chłopskie, a także podjął działania w kierunku utworzenia w Galicji kółek rolniczych, które w latach późniejszych stały się prężną włościańską organizacją oświatowo-gospodarczą².

W 1882 r. Towarzystwo Oświaty i Pracy połączyło się z Galicyjskim Towarzystwem Gospodarczym. W wyniku fuzji tych organizacji powstało Towarzystwo Kółek Rolniczych zrzeszające właścicieli ziemskich, bogatych chłopów, duchownych i nauczycieli, które odegrało poważną rolę w podniesieniu gospodarki i kultury rolnej społeczeństwa galicyjskiego oraz ogólnego poziomu życia środowisk plebejskich. W miarę upływu lat wraz ze wzrostem świadomości społecznej i politycznej chłopów galicyjskich, wzrastała jakość i zakres działalności Towarzystwa. Służyły temu różnorodne formy działalności m.in.: kursy oświaty rolniczej, wystawy rolnicze, strażne ogniowe, spółki oszczędnościowo-pożyczkowe, mleczarskie, ogrodnicze i pszczelarskie, a także wśród najbardziej zaniedbanych warstw plebejskich, powstające instytucje oświatowo-kulturalne. Zakładano wówczas: domy ludowe,

¹ J. Potoczny, *Oświata dorosłych i popularyzacja wiedzy w plebejskich środowiskach Galicji doby konstytucyjnej (1867-1918)*, *Galicja i jej dziedzictwo*, T. 10, Rzeszów 1998. Szerzej problem ten przedstawiono w rozdziale IV niniejszej publikacji, s. 137–232, a także: tenże, *Od alfabetyzacji do popularyzacji wiedzy. Ruch oświaty dorosłych w Galicji (1867–1918)*, Rzeszów 1994; tenże, *Rozwój elementarnej oświaty dorosłych w Galicji doby autonomicznej (1867–1918)*, Rzeszów 1988.

² R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795—1945*, Warszawa 1980, s. 232; S. Kowalczyk, *Ruch ludowy w zaborze austriackim do roku 1914*, [w:] *Zarys historii polskiego ruchu ludowego 1864-1918*, pod red. S. Kowalczyka, Warszawa 1963, s. 22.

parafialne biblioteczki, ruchome czytelnie ludowe, organizowano wycieczki krajoznawcze, chóry amatorskie, teatry włościańskie i zespoły tańca ludowego³.

Towarzystwo Kółek Rolniczych, mając na względzie pilną potrzebę kształtowania świadomości społeczno-politycznej i tożsamości narodowej włościan, potrzebę upowszechniania i popularyzowania wiedzy, zwalczania analfabetyzmu przede wszystkim wśród dorosłych, wydawało „Przewodnik Kółek Rolniczych”, w którym wybitni fachowcy znający włościan i ich mentalność zamieszczali artykuły teoretyczne i porady praktyczne z zakresu rolnictwa, sadownictwa, mleczarstwa, gospodarki, polityki, oświaty i kultury⁴. Zarząd Główny Towarzystwa Kółek Rolniczych wzbogacił dotychczasowe formy działalności. Założył nową instytucję kulturalną pod nazwą Związek Teatrów i Chórów Włościańskich, który stał się prężną organizacją życia kulturalnego i oświatowego wśród warstw plebejskich. Prowadził wzmoczoną działalność wydawniczą, merytoryczną, instruktorską i poradniczą poprzez wydawnictwa „Biblioteki Teatrów Włościańskich” i „Poradnika Teatrów i Chórów Włościańskich”.

W latach 80. i 90. XIX stulecia do akcji popularyzowania „zdrowej i narodowej oświaty w duchu religijnym”, a także krzewienia kultury wśród włościan aktywnie włączyły się Krakowskie i Lwowskie Towarzystwa Oświaty Ludowej⁵ oraz Związek Katolicko-Społeczny w Przemyślu⁶. Analiza źródeł pozwala stwierdzić, iż pozytywnie należy ocenić ich działalność przede wszystkim w zakresie upowszechniania oświaty i kultury w środowiskach plebejskich Galicji najbardziej zaniedbanych kulturowo i ekonomicznie. Mimo iż wspomniane towarzystwa konkurowały z bardziej prężnymi organizacjami o podobnych treściach i programach działania, to jednak pozostały wiernie założonym celom. Konsekwentnie realizowały zasadę, iż lud oczekuje i domaga się oświaty o tematyce: religijno-moralnej, która winna stanowić podbudowę życia duchowego; treściach historyczno-patriotycznych rozwijających obywatelskie uczucia i wreszcie ekonomiczno-gospodarczych, ułatwiających rozwój i dobrobyt poszczególnych warstw społeczeństwa oraz umacniające siłę gospodarczą zniewolonego kraju⁷. W tym celu w walce o „rząd dusz chłopskich” nagminnie korzystały z ambony, konfesjonału, prasy, literatury i broszur katolickich, listów pasterskich, encyklik papieskich, pogadanek, odczytów i wykładów.

³ E. Podgórska, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918 r.*, pod red. S. Michalskiego, t. 1, Warszawa 284; S. Kowalczyk, dz. cyt., s. 68.

⁴ S. Kowalczyk, dz. cyt., s. 68 i n.

⁵ A. Malkiewicz, *Nasze towarzystwa oświatowe w roku 1902*, *Przegląd Powszechny* 1904, s. 313; J. Potoczny, dz. cyt., s. 241–245.

⁶ Statut Związku Katolicko-Społecznego diecezji przemyskiej pod opieką Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1906, Z I, s. 12; J. Potoczny, dz. cyt., s. 242–245.

⁷ J. Potoczny, dz. cyt., s. 245.

W 1890 r. do akcji kulturalno-oświatowej z inicjatywy Marii i Bolesława Wysłouchów włączyło się Towarzystwo Przyjaciół Oświaty, które przystąpiło do zakładania przede wszystkim czytelni ludowych, upowszechniania czytelnictwa oraz organizowania pogadanek i odczytów. Była to organizacja oświatowa, która do aktywnej działalności i kształcenia kreatywności społeczeństwa włączyła przede wszystkim włościan. To chłopci sami decydowali o uczestnictwie i przynależności do czytelni, o przekazywanych treściach i programie działalności, własnych potrzebach kulturalno-oświatowych, sami też wpływali na jakość funkcjonowania organizacji i czytelni w środowisku⁸. Maria i Bolesław Wysłouchowie pierwsi rozpoczęli na szerszą skalę działalność polityczną wśród chłopów. Szczególną rolę w tym względzie spełniło wydawane przez nich pierwsze chłopskie pismo polityczne „Przyjaciel Ludu”, które organizowało ruch ludowy na wsi galicyjskiej, budziło świadomość polityczną chłopów, udzielało porad gospodarczych, propagowało różnorodne formy pracy oświatowej i kulturalnej, upowszechniało literaturę piękną, udzielało porad merytoryczno-metodycznych z zakresu organizacji i doskonalenia funkcjonujących już instytucji kulturalnych, kształtowało poczucie świadomości narodowej, miłości i przywiązania do kraju ojczystego, a także wiele miejsca poświęcało problematyce kobiet wiejskich, dążących do wydzwignięcia się z dotychczasowego zacofania, marazmu i upośledzenia społecznego⁹. Jednakże Towarzystwo po dwu latach przestało funkcjonować, gdyż jego twórcy byli przekonani, że potrzeby chłopów i ich aspiracje można znacznie lepiej zaspokajać i realizować poprzez działalność innych towarzystw oświatowo-kulturalnych, bardziej prężnych, o szerszym programie działania, towarzystw wyrosłych z tego samego kręgu ideowego¹⁰.

Na przełomie XIX i XX stulecia liberalno-mieszczański i konserwatywno-klerykałny program lwowskiego i krakowskiego Towarzystwa Oświaty Ludowej czy Towarzystwa Kółek Rolniczych, czołowych stowarzyszeń organizujących ruch oświaty dorosłych, biblioteczny i czytelniczy, pomimo znacznych osiągnięć w tym względzie, coraz bardziej rozmijał się z potrzebami i aspiracjami chłopów, tym samym spotkał się z ostrą krytyką postępowej inteligencji skupionej wokół: Marii i Bolesława Wysłouchów, Adama Asnyka, Edmunda Libańskiego, Bronisława Urbanowicza, Heleny Radlińskiej, Kazimierza i Stanisława Kelles-Krauzów, Bolesława Limanowskiego, Władysława Gumplowicza i innych.

Sz szczególnie dużą popularnością wśród warstw plebejskich cieszyło się Towarzystwo Szkoły Ludowej, powstałe z inicjatywy poety Adama Asnyka w setną rocznicę powstania Konstytucji 3 maja. Helena Radlińska fakt ten odnotowała pisząc, iż *TSL szybko pokrywając siecią swych kół i instytucji całą Galicję, zazębiając swą działalność z Macierzą Szkolną ks. Cieszyńskiego, stało się odpowiednikiem*

⁸ H. Orsza, *Nasze biblioteki powszechnie*, [w:] *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913, s. 217; I. Podgórska, dz. cyt., s. 281.

⁹ S. Kowalczyk i inni, dz. cyt., s. 28; J. Potoczny, dz. cyt., s. 168–170.

¹⁰ J. Potoczny, dz. cyt., s. 169.

wielkich towarzystw oświatowych, rozszerzających wiedzę i propagujących wspólne ideały w innych krajach¹¹. Przystąpiło do intensywnej pracy oświatowo-kulturalnej głównie w zakresie organizacji szkolnictwa elementarnego i upowszechniania czytelnictwa w państwie austriackim, w Galicji, na Śląsku Cieszyńskim, Bośni i Hercegowinie. Skupiło szeroki krąg postępowej inteligencji mieszczańskiej, związanej z ruchem ludowym, ugrupowaniami socjalistycznymi oraz obozem narodowym, postępowych nauczycieli ludowych, szkół średnich i wyższych, młodzieży akademickiej i chłopów, stając się z czasem rozległą organizacją oświatową, obejmującą swym zasięgiem niemalże cały obszar prowincji austro-węgierskiej. Towarzystwo zogniskowało wiele rozproszonych dotąd prac i projektów w ramach jednej organizacji, dysponującej znacznymi środkami finansowymi, cieszącej się powszechnie autorytetem¹². Ponadto ścieranie się w łonie TSL-u różnych nurtów ideowo-politycznych wpływało korzystnie na jego rozwój i działalność, sprzyjało pozyskiwaniu członków, aktywizowało poszczególne koła, wzbogacało program i treści oraz doskonaliło metody i formy pracy oświatowo-kulturalnej.

Jednakże TSL podobnie jak TOL zdominowane przez ugrupowania klerykalne i endecję, szczególnie w początkowym okresie działalności, udostępniało społeczeństwu galicyjskiemu treści programowe zawarte w lekturze o charakterze zachowawczym, filantropijnym i moralizatorskim. Z czasem jednak pod wpływem działalności towarzystw bardziej radykalnych, a także w obawie przed utratą prestiżu w środowisku Zarząd Główny, powołując się na dobrą znajomość potrzeb, zainteresowań i upodobań sfer czytelniczych, zmienił znacznie program działalności czytelniczo-wydawniczej. Postanowił wydawać prace wybitnych twórców literatury pięknej, m.in.: A. Dygasińskiego, T.T. Jeża, J.I. Kraszewskiego, A. Mickiewicza, E. Orzeszkowej, W. Pola, H. Sienkiewicza, K.W. Anczyca, K. Szaniawskiego i J. Słowackiego. Ukierunkował zainteresowania czytelnicze włościan na literaturę współczesną, szerzej propagował potrzebę znajomości dziejów ojczyстых i najnowszych osiągnięć nauki, zapoznawał i wdrażał czytelnika do racjonalnego gospodarowania oraz upowszechniał zasady higieny i zdrowia publicznego.

Biblioteki, czytelnie i domy ludowe Towarzystwa podnosiły poziom oświaty wśród szerokich warstw plebejskich, kształtowały ich świadomość społeczną i obywatelską poprzez zakładanie ochronek, szkół elementarnych i średnich, organizowanie wykładów, odczytów i pogadanek, działalność teatralną, amatorskie zespoły chóralskie i orkiestralne. Z czasem stały się one narzędziem walki o prawa polityczne, instrumentem służącym poprawie warunków gospodarowania, zdobywania wiedzy, rozwoju kulturalnego, a także poznawania dorobku naukowego i kulturalnego narodu¹³. Działalność wspomnianych wcześniej towarzystw znacznie wzmocniło

¹¹ H. Radlińska, *Dzieje oświaty pozaszkolnej*, Warszawa 1934, s. 26.

¹² J. Potoczny, dz. cyt., s. 171; Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1928, Krótki rys działalności, Kraków 1929, s. 32.

¹³ J. Potoczny, dz. cyt., s. 172; J. Albin, *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1983, s. 96.

powstałe w Krakowie w 1898 r. z inicjatywy radykalnej młodzieży akademickiej Towarzystwo Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza. W założeniach programowych nawiązywało do koncepcji i doświadczeń brytyjskich uniwersytetów powszechnych, określane mianem „uniwersytetu rozszerzonego”. Koncepcja ta znalazła uznanie na ziemiach polskich, w tym przede wszystkim w Galicji i krajach ościennych¹⁴. Komisja Naukowa Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego w artykule programowym „Wiedza dla Wszystkich” pisała, że „Uniwersytety ludowe za cel swój uznały od razu całe masy ludu wciągnąć w wir życia kulturalnego. (...) Najogólniejsze zadanie Uniwersytetu polega na tym, aby szerokie masy ludowe mogły rozjaśnić i rozszerzyć swój widnokrąg umysłowy, zająć świadome stanowisko w życiu, wreszcie w praktyce zastosować te dane, z których inteligencja już dawno korzysta ku ułatwieniu i uprzyjemnieniu szarego życia”¹⁵. Jednakże z czasem Uniwersytet Ludowy, mimo iż rozwijał się pomyślnie, rozszerzał zakres i wzbogacał liczne formy działalności w zakresie *rozpalania żądz i pobudzania do myślenia mas ludowych*¹⁶, zmienił orientację, położył większy nacisk na jakość pracy kulturalno-oświatowej w większych ośrodkach przemysłowych, naukowych wśród rodzącego się ruchu robotniczego. Świadczy o tym wypowiedź Heleny Radlińskiej, czołowej działaczki tej instytucji. Pisała wówczas: „Słuchacze żądają wszechstronnego zobrazowania najważniejszych spraw. Urywki wiedzy im nie wystarczają, pragną wyrobić sobie światopogląd naukowy więc szukają odpowiedzi na wszystkie niepokojące ich zagadnienia. Doświadczenie przekonało, że największym powodzeniem cieszyły się wykłady, w których prelegentowi udawało się połączyć naukę z życiem, pokazać zastosowanie zdobyczy naukowych w praktyce”¹⁷.

Tuż przed pierwszą wojną światową Uniwersytet Ludowy w Krakowie i jego oddziały prowincjonalne w całym kraju na wyraźne zapotrzebowanie społeczne zwiększyły liczbę wykładów i odczytów dla robotników i włościan o tematyce przyrodniczej, historycznej, geograficznej, z zakresu literatury powszechnej i polskiej, higieny, historii sztuki i nauk społeczno-politycznych. Wiele miejsca przeznaczały na problematykę przygotowania mas ludowych do udziału w życiu kulturalnym kraju zarówno w roli konsumentów jak i twórców kultury. Uczestnicy Walnego Zgromadzenia Krakowskiego Oddziału Uniwersytetu Ludowego w rezolucji skierowanej do członków organizacji i społeczeństwa zwrócili uwagę na pilną potrzebę¹⁸:

¹⁴ Szerzej problematykę przedstawiono w pracy J. Potoczny, dz. cyt., s. 172–185; *Uniwersytet Ludowy u nas – a gdzie indziej*, „Nowy Głos Przemyski” 1912, nr 3.

¹⁵ Artykuł programowy „Wiedza dla Wszystkich” 1899, nr 1.

¹⁶ Uniwersytety Ludowe im. A. Mickiewicza. Statystyka i zamiary, Kraków 1913, s. 6; Sprawozdanie ogólne z działalności UL im. A. Mickiewicza za czas 1905/1906, s. 9.

¹⁷ H. Orsza, „Ogniwo” 1904, nr 30, s. 715.

¹⁸ Oświata pozaszkolna, „Naprzód” 1904, nr 177, s. 1; Listy z Galicji, „Ogniwo” 1904, s. 715 i nr 38, s. 667; Księga Pamiątkowa Stowarzyszenia Śpiewackiego „Lutnia Robotnicza” w Krakowie, Kraków 1963, s. 7, 9, 65 i 79; O muzycznym wychowaniu publicznym, „Naprzód” 1912, nr 5, s. 6

- budowy domów ludowych i robotniczych jako ośrodków rozwoju kultury i życia kulturalnego środowiska;
- zakładania wzorowych bibliotek i czytelni z niezależnym i wartościowym księgozbiorem;
- organizowania dla ludu wycieczek naukowych, krajoznawczych i rekreacyjno-turystycznych;
- rugowania z życia (własnych mieszkań i instytucji publicznych) tandety plastycznej, zastąpienie jej reprodukcjami dzieł wybitnych artystów;
- zakładanie teatrów ludowych, robotniczych i wędrownych uwzględniających wartość artystyczną repertuaru, zainteresowania, potrzeby i poziom umysłowy uczestników;
- organizowanie koncertów: chórów amatorskich, teatrów ludowych, zespołów śpiewaczych i instrumentalistów, muzyki ludowej i poważnej, a także wieczorów deklamacyjno-muzycznych z odpowiednim repertuarem i dobrymi wykonawcami.

Uniwersytet Ludowy w dziejach rozwoju kulturalnego i oświatowego Galicji spełnił znaczącą rolę. Poprzez upowszechnianie i popularyzację wiedzy realizował postulat demokratyzacji oświaty i wolność myśli, realizował świecki program kształcenia. Wśród setek tysięcy mas plebejskich pozbawionych dobrej polskiej szkoły kształtował poczucie tożsamości i świadomości narodowo-społecznej poprzez kształcenie i samokształcenie intelektu, wychowanie społeczno-moralne i estetyczne. Przygotowywał szerokie warstwy społeczne, wprowadzając w ograniczonym stopniu, do aktywnego uczestnictwa w kulturze, rozwijania własnych zainteresowań i upodobań, a także recepcji eksponowanych dzieł sztuki. O słuszności tych założeń świadczyły fakty masowego uczestnictwa robotników i chłopów w licznych formach upowszechniania i popularyzacji wiedzy (*kursach rolniczych, zawodowych, politechnicznych, odczytach, pogadankach, wykładach okazjonalnych i cyklicznych*), a także udział w amatorskim ruchu artystycznym (*chórach amatorskich, zespołach muzycznych, orkiestrach robotniczych i włościańskich, amatorskich teatrach robotniczych i ludowych itp.*)¹⁹.

Geneza powstania i rozwój teatrów włościańskich w Galicji

Teatr ludowy – jak pisze H.T. Jakubowski – wywodził się z obrzędów religijnych i świeckich, zawierających elementy widowiskowe dostosowane do zmieniających się grup i warunków społecznych, które wpływały przede wszystkim w środowisku wiejskim na kształtowanie się nowych zwyczajów i obchodów lokalnych²⁰. Zapewne

¹⁹ J. Potoczny, dz. cyt., s. 251–259.

²⁰ H.T. Jakubowski, *Amatorski ruch teatralny*, Warszawa 1975, s. 11 i n.

należy do najstarszych form teatru rodzimego, który zawierał obrzędy o charakterze widowiskowym, wywodzące się z czasów pogańskich. Świadczy o tym obrzęd Ku-pały, w pierw o charakterze religijnym, zwany świętojańskim, sobótkowym, który z czasem stawał się widowiskiem barwnym o cechach teatralnych. Duży wpływ na jakość widowisk ludowych w przeszłości wywarł mistyczny teatr średniowiecza, który popularyzował przede wszystkim opowieści biblijne, misteria adwentowe i wielkopostne, które wystawiano najczęściej w klasztorach, na placach miejskich, jarmarkach, w karczmach, środowisku żaków, rzemieślników i parobków wiejskich. Najczęściej przedstawiano w nich scenki komiczne z życia chłopów, komedie rybałtowskie składające się z piosenek, fraszek, anegdot, wierszy i dialogów satyrycznych²¹.

W XVI do XVIII wieku na ziemiach polskich głównie rozwijały się i funkcjonowały teatry świeckie głównie po patronatem kolegów jezuickich, pijarskich, teatyńskich, które popularyzowały różnorodne sztuki, w tym m.in. tragedie mitologiczne, moralitety, komedie rybałtowskie i satyryczne. Pod koniec XVIII wieku organizatorzy ruchu teatralnego wzbogacili repertuar mieszczański, wprowadzając na scenę dramat autorów polskich i obcych²². Jednakże nie były one w pełni dostępne dla włościan. Włościanie mogli jedynie uczestniczyć w widowiskach obrzędowych związanych najczęściej z uroczystościami Bożego Narodzenia czy tradycyjnych obrzędach typu: gaiki, sobótki, dożynki, herody, a także w wiejskich obrzędach weselnych. Analiza szczegółowa repertuaru pozwala zauważyć, że pod koniec XIX wieku szczególnie dużą popularnością wśród ludu cieszyły się „Jasełka” różnych autorów, m.in.: P. Kołodzieja, ks. Walczyńskiego, ks. J. Soleckiego, F. Barańskiego, K. Kruczkowskiego, B. Majera, ks. Orzechowskiego, ks. Łabaja, ks. Wróblewskiego, które wystawiono w 182 miejscowościach. Po 1905 r., „Betlejem Polskie” Lucjana Rydla, wyparło jasełka mniej atrakcyjne artystycznie i wpłynęło na rozwój jakościowy tej formy upowszechniania kultury, tym samym stawało się pomostem pomiędzy teatrem miejskim zawodowym a publicznością miejską i wiejską²³. Jan Bystrzeński pisał wówczas „iż wpływy miejskie na wieś zrazu mało widoczne, stawały się coraz to silniejsze (...). W XIX wieku, wraz z wyzwoleniem włościan od zależności poddańczej i usunięciem na dalszy plan wpływów dworu, a także w pewnej mierze również wpływów plebanii, miasto stało się czynnikiem zasadniczym w kulturze wsi. W ciągu wieku znaczny wpływ na literaturę ludową wywiera teatr miejski z popularnym repertuarem melodramatycznym. To co jest oklaskiwane na scenie przez zamożniejszą publiczność, przechodzi łatwo na ulicę, a stamtąd na wieś, wieśniak słucha miejskich kupletów, jak czegoś wytwornego i pięknego”²⁴.

²¹ S. Iłowski, *Vadamecum teatru amatorskiego*, Warszawa 1967, 56 i n.; H. T. Jakubowski, *Teatr amatorski na wsi*, Warszawa 1978, s. 14 i 18.

²² H.T. Jakubowski, *Teatr amatorski...*, s. 24 i n.

²³ S. Iłowski, *Geneza i powstanie Związku Teatrów i Chórów Włościańskich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1, s. 149; H.T. Amatorski..., s. 15–16.

²⁴ J. Bystrzeński, *Kultura ludowa*, Warszawa 1947, s. 265–268.

Na przełomie XIX i XX stulecia znacznie wzrosło zainteresowanie społeczeństwa polskiego teatrem. Rozwijały się teatry stałe, powstawały miejskie teatry amatorskie, trupy objazdowe, prowadzące działalność na prowincji, a także amatorskie teatry szkolne. W tym samym czasie w środowiskach wiejskich najczęściej z inicjatywy młodzieży szkół średnich i wyższych, osiadłej inteligencji, a także nauczycieli szkół ludowych pojawiały się przedstawienia naśladowujące działalność miejskich teatrów zawodowych. Ze względu na brak źródeł, aktów prawnych nie można jednoznacznie określić daty powstania pierwszych zespołów teatralnych na wsi. Jednakże analiza zebranego materiału, a także Sprawozdanie Zarządu Głównego Związku Teatrów i Chórów Włościańskich we Lwowie pozwala w przybliżeniu określić cezurę czasową ich powstania. W sprawozdaniu czytamy m.in.: „teatry włościańskie w naszym kraju, mają długą, choć w małej części (...) pisaną historię. Pomijając pierwociny teatru włościańskiego, jasełka prastare, przez włościan w naszym kraju grywane, stwierdzić wypada, że już w 1861 roku o teatrze włościańskim myślał poważnie Władysław Ludwik Anczyc, pisząc swą sztukę «Gorzalka», którą nazwał utworem scenicznym dla teatrów włościańskich»²⁵.

W Galicji w II połowie XIX stulecia w wyniku złagodzenia cenzury, zniesienia ograniczeń administracyjnych, spolszczenia administracji i szkolnictwa w tym wyższego, ukształtowała się kadra działaczy oświatowych i kulturalnych, organizatorów ruchu artystycznego i realizatorów, programu społeczno-oświatowego, skupionego wokół zakładania robotniczych i włościańskich teatrów ludowych, mających pielęgnować język ojczysty, kształcić uczucia patriotyczne odbiorców, utrwać kulturę narodową, a także organizować kulturalną rozrywkę. W działaniach tych aktywnie uczestniczyli działacze oświatowi rozlicznych towarzystw i stowarzyszeń świeckich i katolickich o różnych programach działania, odmiennych kierunkach i nurtach politycznych. Wśród nich wymienić należy Towarzystwo Oświaty Ludowej, Towarzystwo Przyjaciół Oświaty, Macierz Szkolną, Towarzystwo Oświaty i Pracy, Związek Polskich Towarzystw Gimnastycznych Sokół, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Uniwersytet Ludowy im. A. Mickiewicza, a przede wszystkim Towarzystwo Kółek Rolniczych²⁶. Analiza licznych źródeł czasopiśmienniczych pozwala stwierdzić, że najwcześniej, najliczniej i najszerzej rozpoczęły działalność teatralną kółka rolnicze, których liczba systematycznie z roku na rok stale wzrastała. W 1912 r. funkcjonowało ponad 1700 kółek, tym samym corocznie w różnych częściach Galicji wzrastała ilość wystawianych włościańskich sztuk teatralnych, przeznaczonych przede wszystkim dla szerokich warstw ludowych²⁷.

²⁵ J. Zięba, *Pierwsze próby organizowania i wytyczania kierunków amatorskiej działalności teatralnej na wsi*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1, s. 7.

²⁶ H.T. Jakubowski, *Amatorski ruch* ...s. 32 i 72.

²⁷ M. Stepowski, *Towarzystwo, Szkoły Ludowej – jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911)*, Kraków 1911, s. 126; H.T. Jakubowski, *Teatr amatorski na wsi*, s. 37 i n.; J. Zięba, dz. cyt., s. 15.

Na dalszy rozwój amatorskiego ruchu teatralnego na wsi galicyjskiej wpłynął udział zespołów wiejskich w obchodach rocznic narodowych, które najczęściej rozpoczynały działalność od przygotowywania różnych widowisk dla uczczenia Konstytucji 3 maja, powstania kościuszkowskiego, rocznicy odsieczy wiedeńskiej, powołania Uniwersytetu Jagiellońskiego itp. Takie uroczystości odbyły się w wielu miejscowościach prowincji galicyjskiej, m.in.: w 1883 w Jasionowie i Wzdowie, w 1887 w Jaćmierzu, Bażanówce i Haczowie. W 1904 r. z okazji 50 rocznicy zniesienia pańszczyzny na Błoniach Dzikowskich zorganizowano inscenizację bitwy pod Raclawicami, w Wieliczce „Kościuszkę pod Raclawicami”, w Leżajsku „Gwiazdę Syberii”, w Kołaczycach „Błazka opętanego” itp. Na szczególną uwagę zasługuje działalność wielkiego miłośnika teatru i kultury ludowej Adama Fronia, nauczyciela z Humnisk w powiecie brzozowskim, aktora, reżysera, scenografa, muzyka, suflera, charakteryzatora i administratora. To z jego inicjatywy w 1895 r. wybudowano przy szkole salę widowiskową na 200 miejsc z kanałem orkiestrowym, sznurownią, rampą, kieszeniami i czterema garderobami²⁸.

Pierwsze próby organizowania zespołów teatralnych w środowisku włościańskim w opinii wielu działaczy oświatowych spotykały się najczęściej z aprobatą i uznaniem społecznym, ale także z ich krytyką. Dla przykładu tych drugich można zacytować wypowiedź Zygmunta Gargasa, wielkiego miłośnika i gorącego zwolennika organizowania tej instytucji, który w cytowanej pracy zwrócił uwagę na dotychczasowe błędy i zaniedbania w tym względzie. Czytamy w niej m.in.: „pierwsze próby miały charakter sporadyczny, brak było tym próbom systematyczności, brak było świadomości społecznej o potrzebie i pożytku tego sposobu szerzenia oświaty ludowej”²⁹. Podobne stanowisko, z którym trudno dzisiaj się zgodzić, w 1901 r. zaprezentował K. Estreicher. Przygotowując recenzję dla potrzeb Marszałka Sejmu Krajowego Stanisława Badeniego, na wniosek posłów chłopskich o potrzebie organizacji zespołów teatralnych na wsi i ustalenia form pomocy dla amatorskich zespołów włościańskich, pisał iż „lud (przyp. J.P) nie ma (...) pojęcia, ani popędu do tej rozrywki szlacheckiej, kształcącej umysł. Zachodzi obawa, że znużona, a nieraz znudzona gromada włościan będzie wetować przymus rozrywki teatralnej – wesołością w karczmie”³⁰.

Pomimo negatywnych opinii ukazujących się w prasie, a także zachowawczych działań ugrupowań konserwatywnych, ruch teatralny na wsi galicyjskiej stale rozrastał się. Ogromną rolę w tym względzie spełnił Zarząd Główny Towarzystwa Kółek Rolniczych, który zwrócił się w formie ankiety do opinii społecznej, a przede wszystkim wybitnych przedstawicieli literatury i sztuki dramatycznej, działaczy

²⁸ Sejm a Związek, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1910, nr 3, s. 34; S. Hłowski, *Geneza i powstanie Związku Teatrów i Chórów Włościańskich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1, s. 150; S. Atlas, *Ród Froniów*, „Kultura i Ty” 1975, nr 12, s. 31.

²⁹ Z. Gargas, *Teatr włościański*, Kraków 1913, s. 6.

³⁰ K. Estreicher, *Teatr ludowy w Galicji*, Kraków 1901, s. 5.

oświatowych i kultury, nauczycieli szkół ludowych i średnich z odezwą w sprawie organizacji teatrów chłopskich i doboru repertuaru. Na apel Zarządu Głównego spontanicznie odpowiedziało wiele czcigodnych osób. Wymienić tu należy te nazwiska, które nadawały poczynaniom Towarzystwa Kółek Rolniczych szczególnie wysoką rangę. Wśród nich byli Adam Bełcikowski, Aleksander Bruckner, Piotr Chmielewski, Jan Galasiewicz, Henryk Gall, Aleksander Janowski, Maria Konopnicka, Jan Karłowicz, Tadeusz Pawlikowski, Lucjan Rydel, Konstanty Wojciechowski, Gabriela Zapolska³¹.

Wyniki badań przedstawił Z. Gargas w pracy „Teatry chłopskie w Galicji”. Książka wywołała silny oddźwięk w kraju, ożywiła znacznie ruch tworzenia teatrów i chórów włościańskich. Wykazała dużą potrzebę i pożytek płynący z organizowania teatrów chłopskich, wskazała organizatorom ruchu teatralnego na różnorodne trudności w rozwoju tegoż ruchu, a przede wszystkim na brak odpowiedniej literatury dostosowanej do zainteresowań i możliwości intelektualnych odbiorców sztuki teatralnej³². Warto w tym miejscu zacytować przynajmniej kilka fragmentów wypowiedzi wybitnych przedstawicieli ludzi pióra. Lucjan Rydel, wybitny poeta Młodej Polski pisał wówczas: „Teatr taki, jak zresztą każdy teatr w obywatelskim duchu prowadzony, może stać się nader ważnym czynnikiem oświaty i cywilizacji. (...) Teatr myśli ożywia grą, głosem, strojem przemawia równocześnie do duszy przez zmysły”³³. Jan Galasiewicz wielki orędownik teatru, twórca literatury teatralnej składał inicjatorom podjętych działań hołd, pisząc, iż „teatr chłopski stanie się potężnym środkiem rozbudzenia duchowości wśród ludu”. Z kolei Piotr Chmielewski, wybitny publicysta i historyk literatury napisał: „Myśl sama urządzania takich teatrów jest w zasadzie pożyteczna, gdyż rozwija i rozszerza widnokrąg myśli, a przy odpowiednim doborze sztuk może też wpływać uszlachetniająco na lud”³⁴. Natomiast Zygmunt Gargas stwierdził, że „teatry są źródłem, szlachetnej zabawy i rozrywki, z dala od ognisk życia kulturalnego. Odciągają lud od karczemny i wzbudzają w nim podniosłe uczucia społeczne i narodowe. Jeśli teatr ma dotrzeć do ludu, to lud ma brać w nim czynny udział, musi być nie tylko widzem, ale musi występować w roli działającej w włościańskich teatrach amatorskich. To jest jedyny sposób rozkrzewienia teatrów w całym kraju, to także jedyny teatr, który wywoła jedyny oddźwięk w duszy ludu”³⁵.

Z zacytowanych wypowiedzi wynika, że sprawa tworzenia teatrów ludowych na wsi stała się sprawą narodową, czynnikiem kształcenia patriotycznego ludu,

³¹ S. Gargas, *Teatr włościański...*, s. 469; tenże, *Teatry chłopskie w Galicji*, Lwów 1903, s. 20.

³² Z. Gargas, *Teatry chłopskie w...*, s. 20; Z. Gargas, *Cele i zadania teatrów włościańskich w Galicji i ich stan obecny*, „Miesięcznik TSL” 1905, nr 8, s. 308.

³³ Z. Gargas, *Teatry chłopskie w...*, s. 30; L. Rydel, *Teatr wiejski przeszłości*, „Przegląd Powszechny” 1903, s. 313.

³⁴ Z. Gargas, *Teatry chłopskie w...*, s. 30.

³⁵ Tamże, s. 20; tenże, *Cele i zadania teatrów włościańskich...*, s. 308.

budzenia świadomości społeczno-politycznej narodu i utrwalania tożsamości narodowej wśród najbardziej upośledzonych warstw społecznych. Działania te wspierały stowarzyszenia społeczne, polityczne, kulturalne, oświatowe i zawodowe, motywowane przez postępową prasę oraz działacze różnych nurtów i odcieni politycznych. Świadczy o tym fakt, że w 1906 r. w różnych częściach kraju funkcjonowało 111 włościańskich zespołów teatralnych, prowadzących działalność w 51 powiatach Galicji (na ogólną liczbę 82). Stał się podstawą powołania we Lwowie, organizacji koordynującej działalność teatrów chłopskich, Związku Teatrów i Chórów Włościańskich³⁶.

Z działalności Związku Teatrów i Chórów Włościańskich

Pod koniec XIX stulecia amatorski teatralny ruch włościański w Galicji przybierał na sile. Dlatego też w celu zintegrowania działań w tym względzie działacze oświatowi postanowili powołać do życia jednolitą organizację kulturalną, która miała podjąć działania o charakterze patronackim i opiekuńczym wobec powstających i rozwijających się zespołów teatralnych i chóralnych w środowiskach wiejskich. Myśl tę wprowadzono w życie w 1907 r. z inicjatywy prezesa Towarzystwa Kółek Rolniczych Artura Zaremby-Cieleckiego i referenta oświatowego Zygmunta Gargasza. Na Walnym posiedzeniu Towarzystwa we Lwowie w gronie założycieli i współpracowników Związku uczestniczyło wielu wybitnych działaczy oświatowo-kulturalnych, naukowców, pisarzy i poetów, aktorów i artystów, m.in.: Dante Baranowski, Antoni Brzoza, Jan Bułas, Henryk Cepnik, dr Józef Flach, Jan Gall, dr Zygmunt Gargas, Feliks Gwiżdż, dr Bronisław Gubrynowicz, Adam bar. Horoch, Józef Jedlicz Kapuścieński, prof. dr Józef Kallenbach, Antoni Koleński, prof. Wilhelm Bruchnalski, Jan Magiera, Adam Piątek, Lucjan Rydel, Wanda Siemaszkowa, Ludwik Solski, Włodzimierz Przerwa Tetmajer, Maryla Wolska, Gabriela Zapolska, Bolesław Żardecki i inni³⁷. Wybrano 34-osobowy Zarząd Główny Związku. W jego skład weszło 20 członków wyłonionych przez ogólne zebranie delegatów, 9 członków delegowanych przez Towarzystwo Kółek Rolniczych, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Oświaty Ludowej, Wydział Krajowy i Radę Szkolną Krajową oraz 5 członków dokooptowanych. Funkcję prezesa powierzono Zygmuntowi Gargasowi, I wiceprezesa Tadeuszowi Pawlikowskiemu, II wiceprezesa Józefowi Jedlicz-Kapuścieńskiemu³⁸.

³⁶ B. Nycz, *Takie były początki*, „Teatr Ludowy” 1964, nr 9, s. 4.

³⁷ Związek Teatrów Włościańskich, „Nasz Kraj” 1907; Związek Teatrów i Chórów Włościańskich, „Przewodnik Kółek Rolniczych” 1907, nr 13, s. 251; Odezwa Zarządu Głównego Związku Teatrów i Chórów Włościańskich, Lwów, dnia 8 marca 1907.

³⁸ Związek Teatrów i Chórów Włościańskich, „Przewodnik Kółek Rolniczych” 1907, nr 13, s. 252.

Członkowie Zarządu Głównego w zmodyfikowanym programie działania uwzględnili wiele problemów nurtujących organizatorów ówczesnego życia teatralnego na wsi. Postanowili podjąć szersze działania wokół: 1. zakładania teatrów i chórów włościańskich; 2. rozwoju ilościowo-jakościowego instytucji kulturalnych (teatrów i chórów); 3. reprezentowania organizacji kulturalnych wobec władz krajowych; 4. wzmożenia starań o uzyskanie subwencji sejmowych i odpowiednie ich rozliczanie; 5. organizowania kursów merytoryczno-metodycznych dla kierowników i twórców zespołów teatralnych; 6. wydawania czasopism i materiałów pomocniczych, w tym repertuaru dostosowanego do potrzeb i zainteresowań odbiorców; 7. pośredniczenia w zakupie rekwizytów teatralnych itp.³⁹

Cele i zadania Związku Teatrów i Chórów Włościańskich wyraźnie charakteryzuje odezwa Zarządu Głównego skierowana do społeczeństwa oraz sprawozdanie z 10 października 1909 r. W dokumentach tych czytamy, iż „celem Związku jest stworzenie oryginalnego, swoistego narodowego teatru włościańskiego wynikłego z artystycznych tradycji ludu i odpowiadającego ściśle duszy ludu, jego tragicznemu i komicznemu światopoglądowi. Związek (...) nie chce na wsi wprowadzać obcych pierwiastków kulturalnych, (...) nie chce niczego ludowi narzucać – popiera tylko kulturalny rozwój skarbów i zdolności, które są w ludzie, pogłębia i uszlachetnia artystyczne piosenki, tkwiące w duszy ludu, popiera ich kulturalną ewolucję – słowem chce, by kultura ludu rozwinęła się do potęgi kultury narodowej i ogólnoludzkiej”⁴⁰.

Należy zauważyć, że program Związku spotkał się z poparciem przywódców galicyjskiego ruchu ludowego, konserwatywnych ugrupowań politycznych zabiegających o wpływ na wsi, a także posłów sejmu galicyjskiego, którzy przyznali subwencję w wysokości 3000 koron na wzmocnienie i wzbogacenie działalności teatralnej w terenie. W 1908 r. Związek aktywnie przystąpił do wzbogacenia i rozszerzenia innych form działalności poprzez wydawanie „Poradnika Teatrów i Chórów Włościańskich”. Pod kierunkiem Józefa Jedlicza-Kapuścińskiego Poradnik prowadził bogatą działalność informacyjną w zakresie: 1. potrzeby wzbogacenia literatury, sztuki dramatycznej i muzycznej; 2. wzbogacenia wiedzy o wybitnych dziełach i ich twórcach; 2. potrzeby udzielania porad i wskazówek metodycznych z dziedziny teatru i muzyki; 3. informowania odbiorców o rozwoju ruchu teatralno-muzycznym na wsi; 4. informowania o działalności Zarządu Głównego i Związku w terenie. Z redaktorem naczelnym pisma aktywnie współpracowali wybitni znawcy ruchu teatralnego i potrzeb ludu, m.in.: Lucjan Rydel, Maciej Szukiewicz, Jadwiga Marcinowska, Adam Staszczuk, Feliks Gwiżdż, Maria Konopnicka, którzy w znacznym stopniu wpływali na jakość merytoryczną i zawartość treściową pisma, dlatego też cieszyło się dużym uznaniem i zainteresowaniem działaczy ruchu teatralnego, jego czytelników i odbiorców.

³⁹ M. Róg, *Związek teatrów i chórów włościańskich*, „Nasz Kraj” 1907, nr 13, s. 252.

⁴⁰ Sprawozdanie Ogólnego Zebrania delegatów i członków Związku, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1909, nr 10, s. 112.

W ramach „Biblioteki Teatrów Włościańskich” Związek włączył się w nurt działalności wydawniczej. Dysponował stałą biblioteką teatralną i muzyczną oraz składnicą wysyłkową wydawnictw artystycznych, głównie teatralnych. Zorganizował dla kierowników i organizatorów teatrów biuro porad metodycznych, merytorycznych i organizacyjnych. Udzielał zespołom teatralnym porad ustnych i pisemnych, natury literackiej, artystycznej i technicznej, a także wypożyczał kostiumy i rekwizyty teatralne. Organizował praktyczne i teoretyczne kursy metodyczne dla instruktorów ruchu teatralnego i muzycznego. W dziale teoretycznym wprowadzał wykłady z literatury powszechnej, literatury dramatycznej polskiej ze szczególnym uwzględnieniem ludowych widowisk scenicznych, estetyki, żywego słowa i kostiumologii. Natomiast w dziale praktycznym realizował program z zakresu: deklamacji, śpiewu, mimiki, charakteryzacji, układania scenariuszy, uczestnictwa w próbach scenicznych i samodzielnym organizowaniu scen zbiorowych⁴¹.

Związek Teatrów i Chórów Włościańskich w drugiej dekadzie XX wieku w poważnym stopniu wpłynął na rozwój jakości wiejskiego ruchu teatralnego nie tylko w Galicji, lecz także w pozostałych zaborach i emigracji polskiej⁴². Do 1914 r. Związek wokół siebie skupił około 300 samodzielnych teatrów i chórów. Wydał siedem roczników „Poradnika Teatrów i Chórów Włościańskich”, dziewiętnaście tomików sztuk dramatycznych w serii „Biblioteka Teatrów Włościańskich”. „Poradnik” pełnił rolę łącznika organizacyjnego między zespołami a Zarządem Głównym. Informował czytelnika o działalności zespołów w terenie i ich osiągnięciach, wprowadzał w zagadnienia teatru i jego historię, korespondował z zespołami i czytelnikami. Zamieszczał artykuły charakteryzujące się rzeczowością i dużym walorem poznawczym, udzielał rad merytoryczno-metodycznych zespołom teatralnym i indywidualnym odbiorcom, przekazywał informacje natury technicznej, dotyczące garderoby, charakteryzacji, oświetlenia, efektów scenicznych itp.⁴³ Informował czytelników o problemach finansowych czasopisma i Związku, ograniczających formy działalności, powodujących likwidację niektórych działów i zwalnianie współpracowników, ograniczające zatrudnianie stałych instruktorów teatralnych itp. Pomimo tych trudności „Poradnik” zdeklarował się „iż (Związek – przyp. J.P.) wytrwale dążył będzie do tego, by wieś polska stała się siedliskiem prawdziwej oświaty i kultury, jako najlepszej i najkrótszej drogi do odrodzenia całego narodu i zerwania pęt wiekowej niewoli”⁴⁴.

Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich w latach 1908–1914 pełnił niezwykle ważną rolę w propagowaniu repertuaru dla wiejskich zespołów teatralnych.

⁴¹ Sprawozdanie Zarządu Głównego Związku Teatrów i Chórów Włościańskich za czas od 9 IV 1907 – 31 XII 1908 r. Lwów 1909, s. 9–10.

⁴² Odezwa do polskiej młodzieży uczącej się, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1912, nr 6–7, s. 89.

⁴³ I. Mrozowicka, *Nasi widzowie*, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1913, 11–12, 190.

⁴⁴ „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich”, 1911, nr 1, s. 2.

W działach „przegląd sztuk do grania” oraz „oceny i sprawozdania” recenzenci, m.in.: Irena Mrozowiecka, dr Jerzy Koller, Stanisław Lam, dr Wiktor Hahn, dr Juliusz Kleiner poddawali krytycznej ocenie nadsyłane utwory konkursowe. W ocenie komisji konkursowej, publikowane w „Poradniku” utwory sceniczne podejmowały najczęściej tematykę obyczajową, reagowały na ważne wydarzenia polityczne, wykorzystywały obrzędowość regionalną do ilustrowania ludowych obrazów scenicznych, a także dostarczały organizatorom scenicznego materiału do przygotowania uroczystości, przedstawień i wieczorków patriotycznych⁴⁵. Oprócz repertuaru teatralnego „Poradnik” zamieszczał utwory poetyckie, m.in.: Adama Asnyka, Marii Konopnickiej, Cypriana Kamila Norwida, Ludwika Anczyca, Józefa Jedlicza Kapuścińskiego, przeznaczone do deklamacji na wieczornicach i uroczystościach patriotycznych. Natomiast unikał prezentowania repertuaru bardziej radykalnego i o tematyce rewolucyjnej: „bo krwawe sceny, zdrady, zamachy, bomby nie są karmą zdrową dla umysłów, którym teatr powinien (...) przynosić trochę słońca i szerszego krzepiącego życia”⁴⁶.

Analiza źródeł archiwalnych, w tym wykazu miejscowości według powiatów autonomicznych w Galicji, w których urządzano ludowe przedstawienia pozwala stwierdzić, że amatorski ruch teatralny swym zasięgiem objął 461 miejscowości w 71 powiatach autonomicznych. Najwięcej przedstawień urządzono w powiecie jasielskim (25 miejscowości), lwowskim (20 miejscowości), bocheńskim i rzeszowskim (po 18 miejscowości), jarosławskim i brzozowskim (po 15 miejscowości). W 11 powiatach autonomicznych wystawiono po jednym przedstawieniu (borszczowskim, drohobyckim, horodeńskim, jaworowskim, kołomyjskim, liskim, tłumackim i żydaczowskim). Jedynie w trzech powiatach (bohorodczańskim, dolińskim i śniatyńskim) nie wystawiono żadnego przedstawienia. Dla porównania rozwoju idei teatru włościańskiego w Galicji warto przytoczyć dane statystyczne z lat poprzednich. Do końca roku 1905 urządzono przedstawienia w 40 miejscowościach Galicji, w 1906 w 115 miejscowościach, w roku 1907 w 179, w roku 1908 w 283 miejscowościach, w 1909 w 363 miejscowościach w 1910 w 439. Dane statystyczne przybliżają nie tylko obraz rozwoju idei teatrów włościańskich, ale wskazują na ich wzrost jakościowy związany z doбором wartościowego repertuaru historyczno-patriotycznego, dostosowanego do zainteresowań i potrzeb odbiorców⁴⁷.

Jak już wcześniej stwierdzono, z krytyką teatru Anczycowskiego w dotychczasowym kształcie wystąpili liczni działacze ruchu oświatowego i kulturalnego w Galicji i ościennych zaborach. Już w 1909 r. działacze Związku Teatrów i Chórów Włościańskich w 25 rocznicę śmierci W.L. Anczyca wprawdzie podkreślali

⁴⁵ Korespondencja, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1908, nr 1–2, s. 22.

⁴⁶ Korespondencja, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1911, nr 8, s. 122.

⁴⁷ R. Nycz, *Takie były początki...*, s. 11.

dotychczasowe osiągnięcia teatrów włościańskich w trzech zaborach, zasługi obywatelskie i literackie Anczyca jako najwybitniejszego twórcy sztuk teatralnych dla ludu, to niemniej jednak w ich opinii teatr ludowy w nowej sytuacji społeczno-politycznej i kulturowej stawał się anachronizmem. Poseł Jakub Bojko i dr Michał Janik zwracali uwagę działaczom i piszącym autorom na fakt, iż świadomość chłopów uległa głębokim przemianom i znacznie zmieniła się sytuacja społeczno-polityczna wsi. „Potok czasu – pisał Michał Janik – przyniósł nowe idee trafniejsze i szybciej prowadzące do celu. Lud rozrósł się w mocy, dojrzał politycznie, już sam umie sobie radzić i radzi sobie coraz lepiej. Jednakże w ich opinii, Anczyc w pełni nie dostrzegał zachodzących zjawisk społeczno-politycznych w kraju uważał lud rolny za małoletni, niedojrzały do życia samoistnego”⁴⁸. Wprawdzie Związek Teatrów i Chórów Włościańskich podejmował starania o przygotowanie wartościowego repertuaru i podniesienia poziomu artystycznego ruchu amatorskiego, to jednakże ani działająca organizacja, ani też stowarzyszenia kierujące ruchem amatorskim w pozostałych zaborach nie miały jasno sprecyzowanej koncepcji teatru ludowego, który by odpowiadał nowym potrzebom społecznym⁴⁹.

Bibliografia

- Albin J., *Z działalności bibliotek ludowych w Galicji*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1983, Artykuł programowy „Wiedza dla Wszystkich” 1899, nr 1.
- Bystron J., *Kultura ludowa*, Warszawa 1947.
- Atlas S., *Ród Froniów*, „Kultura i Ty” 1975, nr 12, Cierniak J., *Źródła i nurt polskiego teatru ludowego, Wybór pism, inscenizacji i historii opracował i słowem wstępnym opatrzył A. Olcha*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1963.
- Obchody Anczyca w Krakowie i we Lwowie, *Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich*, Lwów 1909, nr 5–6.
- Estreicher K., *Teatr ludowy w Galicji*, Kraków 1901.
- Howski S., *Vadamecum teatru amatorskiego*, Warszawa 1967.
- Howski S., *Geneza i powstanie Związku Teatrów i Chórów Włościańskich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1.
- Jakubowski H.T., *Amatorski ruch teatralny*, Warszawa 1975.
- Kowalczyk S., *Ruch ludowy w zaborze austriackim do roku 1914*, [w:] *Zarys historii polskiego ruchu ludowego 1864–1918*, pod red. S. Kowalczyka, Warszawa 1963.
- Księga Pamiątkowa Stowarzyszenia Śpiewackiego *Lutnia Robotnicza* w Krakowie, Kraków 1963, Listy z Galicji, „Ogniwo” 1904, s. 715 i nr 38.
- Malkiewicz, *Nasze towarzystwa oświatowe w roku 1902*, „Przegląd Powszechny” 1904.
- Mrozowicka I., *Nasi widzowie*, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1913, 11–12.

⁴⁸ J. Cierniak, *Źródła i nurt polskiego teatru ludowego*, Wybór pism, inscenizacji i historii opracował i słowem wstępnym opatrzył A. Olcha, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1963, s. 11; Obchody Anczyca w Krakowie i we Lwowie, *Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich*, Lwów 1909, nr 5–6.

⁴⁹ J. Cierniak, dz. cyt., s. 12.

- Orsza H., *Nasze biblioteki powszechne*, [w:] *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja*, Kraków 1913.
- Potoczny J., *Oświata dorosłych i popularyzacja wiedzy w plebejskich środowiskach Galicji doby konstytucyjnej (1867–1918)*, *Galicja i jej dziedzictwo*, T.10, Rzeszów 1998.
- Potoczny J., *Od alfabetyzacji do popularyzacji wiedzy. Ruch oświaty dorosłych w Galicji (1867–1918)*, Rzeszów 1994.
- Potoczny J., *Rozwój elementarnej oświaty dorosłych w Galicji doby autonomicznej (1867–1918)*, Rzeszów 1988.
- Podgórska., *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze austriackim*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918 r.*, pod red. S. Michalskiego, t. 1, Warszawa.
- Radlińska H., *Dzieje oświaty pozaszkolnej*, Warszawa 1934.
- Róg M., *Związek teatrów i chórów włościańskich*, „Nasz Kraj” 1907, nr 13.
- Sejm a Związek*, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1910, nr 3.
- Statut Związku Katolicko-Społecznego diecezji przemyskiej pod opieką Najświętszej Maryi Panny Królowej Korony Polskiej, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1906.
- Sprawozdanie ogólne z działalności UL im A. Mickiewicza za czas 1905/1906.
- Sprawozdanie Ogólnego Zebrania delegatów i członków Związku, „Poradnik Teatrów i Chórów Włościańskich” 1909, nr 10.
- Sprawozdanie Zarządu Głównego Związku Teatrów i Chórów Włościańskich za czas od 9 IV 1907 – 31 XII 1908 r. Lwów 1909, s. 9–10.
- Towarzystwo Szkoły Ludowej w latach 1891–1928, Krótki rys działalności, Kraków 1929.
- Oświata pozaszkolna*, „Naprzód” 1904, nr 177, s. 1.
- O muzycznym wychowaniu publicznym*, „Naprzód” 1912, nr 5.
- Uniwersytet Ludowy u nas – a gdzie indziej*, „Nowy Głos Przemyski” 1912, nr 3.
- Odezwa Zarządu Głównego Związku Teatrów i Chórów Włościańskich, Lwów, dnia 8 marca 1907.
- Uniwersytety Ludowe im. A. Mickiewicza. Statystyka i zamiary, Kraków 1913.
- Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980.
- Zięba J., *Pierwsze próby organizowania i wytyczania kierunków amatorskiej działalności teatralnej na wsi organizować*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1.
- Związek Teatrów Włościańskich*, „Nasz Kraj” 1907.
- Związek Teatrów i Chórów Włościańskich*, „Przewodnik Kółek Rolniczych” 1907, nr 13.